

JUHA RUOHONEN

Jättiläinen, paholainen, kuolema? *Koljo* kansanperinteessä, nimistössä ja maastossa

Jättiläiset kirkkoa rakentamassa

Rantsilan kappalainen Christfried Ganander (1742–1790) esitti vuonna 1789 julkaisutussa klassikossa *Mythologia Fennica* suulliseen perimätietoon perustuvan tarinan kahdesta jättiläisestä nimeltä *Koljo* ja *Kiljo*. Keskinäisen tappelun tuoksinassa nämä heittivät toisiaan kookkailla kivenlohkareilla, jotka on myöhemmin tunnettu noin puolen kilometrin päässä Siikajoessa toisistaan sijaitsevana Koljon- ja Kiljonkivenä. Kivien välistä vesialuetta on kutsuttu Koljonsuvannoksi ja läheisyydessä on myös paljon myös muita samaan traditioon kuuluvia paikannimiä (Ganander 1960 [1789], 42).

Kivenheittotarinat ovat perimmiltään yleismaailmallisia, ja niitä on esiintynyt jo antiikin folkloressa. Kristinuskon omaksumisen myötä kivitystarinat ja tarinoissa esiintyvät supranormaalit olennot saivat uuden sisällön (Jauhiainen 1994, 177). Kerromukset kookkaita lohkareita heittelevistä jättiläisistä ovat olleet Suomessa melko tavallisia, ja edellä mainittu esimerkki muistuttaakin sisällöltään läheisesti myös muita jättiläisiin liittyviä tarinoita. Etenkin kirkonkivitykseen liittyvät jättiläistarinat ovat yleisiä ja hyvin laajalle levinneitä (ks. esim. Jauhiainen 1994, 175–177, kartta 76). Entisajan ihmisistä näytti siltä, ettei ympäristöstään erottuvia siirtolohkareita ole voinut tuoda paikoilleen mikään luonnollinen voima, ja siksi tarinoilla selitettiin kivien olevan pirujen, hiisien tai jättiläisten työtä. Joskus jättiläiset mainitaan tuhoamisen sijaan pyhätön rakennustöissä, tosin tällöin olentojen taka-ajatuksena on kirkkohopeiden varastaminen tai muu moraalisesti arveluttava teko. Näin esimerkiksi Lounais-Suomessa esiintyvässä tarustossa, jonka vanhin muistiinpano on jo vuodelta 1656, Raision kivikirkkoa rakentamassa olleet jättiläiset nimeltä Killi ja Nalli pakenivat kirkkotyömaalta petoksen tultua ilmi. Kostoksi Killi yrittää tuhota kirkon heittämillä sitä kohti kookkaan kiven, joka myöhemmin tunnetaan Ruissalon edustalla olevana Kukkarokivenä (esim. Haavio 1935, 290–291).

Kuva 1. Lounais-Suomessa ja Virossa on kiviä heitteleviä jättiläisiä kutsuttu myös *kalevanpojiksi*. Laitilan Untamalan kirkkomaalla sijaitseva 2,5 m korkea ”Kalevanpojan viikatteentikku” on osoittautunut keskiaikaiseksi hautamerkiksi (Kivikoski 1955, 65; kuva Killinen 1885, 25).

Etenkin Itämeren ympäristössä poikkeuksellisia maastonmuotoja sekä jääkauden kuljettamia suuria irtokiviä ja niiden sijaintia on selitetty juuri jättiläisten toimien avulla. Jättien tekemiksi on kansantarinoissa arveltu myös, edellä mainittujen keskiaikaisten kirkkojen ohella, joitain esihistoriallisia muinaisjäännöstyypppejä kuten jätinkirkkoja, jatulintarhoja ja hiidenkiukaita sekä muita kookkaita kivrakennelmia (esim. Killinen 1885, 23–27).

Kansantarinoissa jättiläiset on yleensä mielletty ihmisiä läheisesti muistuttaviksi mutta paljon suuremmiksi ja vahvemmiksi olioiksi. Usein jättiläiset on kuvattu myös typerinä ja väkivaltaisina hahmoina, jotka vihaavat erityisesti kristinuskon eri ilmennyksiä kuten kirkkoja ja kirkonkellojen soittoa. Näitä myyttisiä jättiläisiä on kutsuttu alueesta ja ajasta riippuen monilla eri nimillä. Jo edellä mainittujen nimitysten lisäksi jättiläisiä on sanottu muun muassa *metelinväeksi*, *hiisiksi*, *nunniksi*, *munkeiksi* ja *jatuleiksi* (esim. Koski 1958, 39–42; Koskenheimo 2001, 28–29). *Hiisi*-nimiä lukuun ottamatta monet edellä mainituista nimistä ovat esiintyneet varsin suppealla maantieteellisellä alueella. Esimerkiksi *kalevanpoika* on tunnettu jättiläisen nimityksenä vain Lounais-Suomessa ja Virossa (kuva 1).

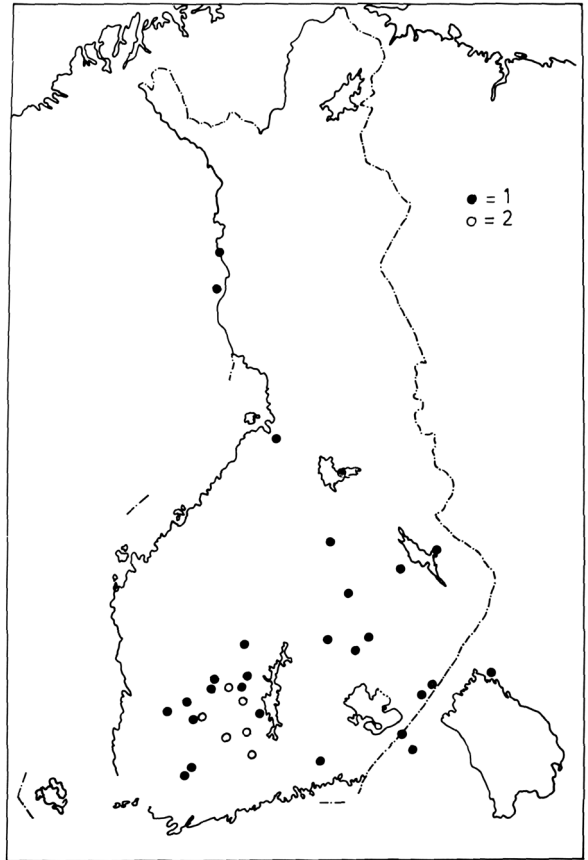
Koljo henkilön- ja paikannimissä

Artikkelin alussa mainitussa tarinassa esiintynyt nimi *Koljo* rinnakkaismuotoineen on monitulkintainen ja sisällöltään osittain hämärtynyt. Sana on Gustav Renvallin 1820-luvun sanakirjan mukaan merkinnyt adjektiivina suurta, jättimäistä ’statura grandis, longurio, giganticus’ ja olentona myyttistä jättiläistä ’riesenhaf’; *koljo*-sanasta johdettu personoitu muoto *Koljumi* esitetään kookkaana petona ’gigas malus’ ja jättiläisenä ’Riese’ (Renvall 1826, 208). Kotimaisessa kansanrunoudessa *Koljumi* on mielletty myös paholaiseksi tai piruksi (esim. SKVR 2998, 5236). Gananderin (1960 [1789], 41) jo 1700-luvun lopulla esittämän tulkinnan perusteella *Koljumi* saattaisi tarkoittaa myös *Koljattia*, joka on kansanomaisen muunnos raamatullisesta *Goljattista*.

Paikallisten jättiläistarinoiden ohella sana on säilynyt paikan- ja henkilönnimissä, joissa se variantteineen esiintyy melko runsaslukuisena. Esimerkiksi nykyisestä peruskarttanimistöstä *koljo*-sanan sisältäviä paikannimiä löytyy Maanmittauslaitoksen ylläpitämän paikannimirekisterin perusteella nykyisen Suomen alueelta kaikkiaan 130 kappaletta, joista enin osa on kaksiosaisia yhdysnimiä. Nimiryhmän levikkiä täydentää Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkisto, jonka paikannimiaiaineisto kattaa myös luovutetut alueet ja Suomen lähialueet. Suurin osa *koljo*-sanan sisältävistä paikannimistä lienee henkilönnimimääritteisiä, sillä sana tavataan erisnimenä muun muassa yhä käytössä olevissa sukunimissä *Koljo* ja *Koljonen*. Tietävästi vanhin ryhmään kuuluva henkilönnimi tulee asiakirjalähteistä esille niinkin varhain kuin vuonna 1486, jolloin Kangasalan laamanninkäräjillä yhtenä syytettynä istui Nicki *Koljolainen* (FMU V 4068). Epiteettinä *koljo* on saattanut joissain tapauksissa, etenkin hämäläisalueilla, kuvata nimen kantajan fyysisiä ominaisuuksia. Selkeiden henkilönnimeen perustuvien asumustennimien ohella monet nimistä heijastavat paikkojen omistus- tai nautintasuhteita. Erialaisten asutusnimien ohella sana esiintyy paikannimissä määritteenä useille maastonkohdille, erityisesti attribuuttina topografisesti erottuville paikoille kuten mäille, kallioille, niemille, saarille ja lahdille.

Nimityypin levikki on asiaa tutkineen Jouko Vahtolan mukaan melko selkeä. Ryhmään kuuluvia paikannimiä esiintyy erityisesti vanhan Hämeen alueella ja appellatiivisena *koljo* on ollut tunnettu Päijänteen länsipuolella Hämeen ydinalueella (kuva 2). Nimiä on runsaasti myös Itä-Suomessa, ja Vahtolan (1980, 149–150) mukaan monet näistä nimistä olisikin mahdollisesti annettu Hämeessä syntyneen mallin pohjalta ja ”ne olisivat Savon runsaille kalaisille järville tulleiden hämäläisten perua”.

Henkilöön viittaavaa *Koljo*-nimeä on pidetty karjalaisena, Karjalasta se olisi levinnyt Savoan ja muualle Itä-Suomeen. Eri tutkijoiden mukaan henkilönnimi pohjautuu itäiseen henkilönnimeen *Kolja/Koljo*, joka olisi syntynyt venäjän *Nikolai*- ja kreikan *Nikolaos*-nimen alkuheittoisen muunnoksen pohjalta (Nissilä 1975, 130; Vahtola 1980, 150, alaviite 236; Mikkonen & Paikkala 2000, 238). Paikkojen ikää ei itäsuomalaisissakaan nimissä sovi epäillä, sillä *koljo* esiintyy sekä henkilö- että

Kuva 2. Suomen *Koljo*-nimet (1 *Koljo*-ryväs, 2 appellaatiivinen *koljo*) Vahtolan (1980, 149) mukaan.

paikannimistössä lukuisana jo 1500-luvulta lähtien. Vaikka nimen kirjoitusasussa on ensiesiintymien kohdalla runsaasti horjuvuutta vakiintumattoman ortografian takia, on sana vanhoista asiakirjalähteistä tunnistettavissa. Sukunimissä esiintyy 1500- ja 1600-luvulla esimerkiksi muotoja *Kolioinen*, *Koliainen*, *Kåliä*, *Kolio(n)*, *Kolia(n)*, *Kolioin* ja *Kålio* (Nissilä 1975, 130; Mikkonen & Paikkala 2000, 238). Samankaltainen vaihtelu näkyy myös paikannimien oikeinkirjoituksessa. Varhaisista paikannimesiintymistä mainittakoon Savon ensimmäisessä maakirjassa 1560-luvulla tavattava Pieksämäen *Kolionmäki* (nyk. *Koljonmäki*), jonka eteläpuolella on mytologisesti kiinnostava *Hien-* eli *Hiidenmäki* (1561 *Hijden mäkj*) (NA asiakirjanimet, Savo; Koski 1967, 153). Säämingin Särkilahden 1560-luvun eri arviokuntien paikannimet *kolian nemi* ja *kolion nemi* (Alanen 2006, 72) tarkoittavat mahdollisesti yhtä ja samaa maakappaletta, joka tunnetaan nykyisin Punkaharjun Pihlajaveden vesistön eteläsimpään lahteen, *Koljonlahteen*, ulottuvana jyrkkänä niemekkeenä nimeltä *Koljon-* eli *Koljunnieni* (NA Punkaharju Koljonniemi, Marjatta Palander 1988).

Tarkasteltavissa paikannimissä esiintyvät usein perusmuodot *kolja*, *koljo* sekä *kolju*. Vokaalivaihtelusta huolimatta mainittujen sanojen merkityssisältö on pitkälti rinnakkainen, vaikka näillä on myös joitain selvästi poikkeavia mutta harvoin esiintyviä sivumerkityksiä (ks. esim. SKES *kolja*; SMS *kolja*, *koljo*, *kolju*). Jo A. V. Forsmanin (1894, 179) tekemän havainnon mukaan jopa suppean maantieteellisen levikkialueen samoissa paikannimissä on *ia*-lopun vaihtelu *io*:n kanssa yleistä: ”Niinpä näkee vanhoissa lähteissä [...] nimeä kirjoitettavan milloin toisella, milloin toisella tavalla, esim. Toivia I. Toivio, Tornia I. Tornio jne.” Forsmanin esittämiin lukuisiin esimerkkeihin kuuluu myös sanavartalo *Koljo* (< **Kolio*). Vanhoissa asiakirjanimissä nimen vartalovokaali vaihteleeikin yleisesti *a* : *o*.

Paikkojen nimeämisperusteita

Perinteisesti merkittävien maastokohteiden, kuten huomattavien mäkien tai vesistöalueiden, nimiä on pidetty vanhoina. Monet sijainniltaan keskeiset ja kauas näkyvät *Koljonmäet*, *-vuoret* ja *-selät* lieneekin nimetty jo varhain. Vanhoissa nimissä määriteosan merkityssisältö saattaa heijastaa, mytologisen jättiläisen ohella, paikan tavattoman suurta, jopa jättimäistä kokoa. Esimerkiksi Näsijärvessä olevan *Koljonse-län* laajuutta on voitu kuvata sanalla *koljo* (SPNK *Koljonselkä*). Nimeämisperusteet lienevät olleet samankaltaisia, sillä kohteet myös muistuttavat ulkoisilta piirteiltään toisiaan varsin laajalla maantieteellisellä alueella. Uudellamaalla Pusulassa jyrkkä ja kallioinen *Koljonvuori* on topografisesti samankaltainen kuin esimerkiksi nykyisen itärajan tuntumassa sijaitseva Rautjärven *Koljonmäki* (eli *Koljain-* tai *Koljoinmäki*; NA Simpele *Koljainmäki*. Päivi Vilpponen 1992). Esimerkkeinä paikkojen luonteesta mainittakoon myös Ruotsin Ylitorniossa sijaitseva suuri vaara nimeltä *Koljo* eli *Koljovaara*, Jällivaaran Järämän jyrkkä kallio *Kolju* sekä Kolarissa Tornionjoessa oleva kookas kivi nimeltä *Koljonen*.

Paikannimet ovat kuitenkin monitulkintaisia, ja osa etenkin myöhäisistä nimistä perustuu epäilemättä henkilönnimiin. Pohjois-Savossa Iisalmessa sijaitseva *Koljonvirta*, Suomen sodasta 1808 tunnettu taistelupaikka, on leveä ja vuolas ja voisi tällä perusteella viitata kohteen luonteeseen suurena virtana. Virran historialliseen nimeen liittyy kuitenkin sen omistusta heijastava sukunimi *Koljonen* (Nissilä 1975, 130; SPNK *Koljonvirta*; kuva 3). Sukunimen levikkialueelta Savosta ja Karjalasta kannattaakin paikannimien taustalta etsiä ensisijaisesti henkilönnimeä, joka viittaa paikan omistukseen tai nautintaan.

Nykyisiltä *Koljo*-nimisiltä paikoilta tai niiden välittömästä läheisyydestä tunnetaan joitain muinaisjäännöksiä, jotka voitaneen osaltaan – ellei kyse ole sitten sijaintiin tai omistamiseen viittaavasta paikannimestä – liittää nimen suurta kokoa tai jättiläistarustoa tukevaan nimeämistraditioon. Näistä mainittakoon Tampereen Näsijärven *Koljonsaarella* sijaitseva lapinraunio sekä Laitilan itäosasta *Koljolankallion*

Kuva 3. Leveä ja vuolas Koljonvirta Iisalmessa yhdistää Pikku-Iin ja Poveden vesistöalueet toisiinsa. Virran nimen alkuosa liittyy sen omistusta heijastavaan sukunimeen Koljonen. Kuva J. Ruohonen 2009.

välimaastosta löytynyt mahdollinen pronssikautisen röykkiön pohja. Viron Kuusaluksella on suurta kivistä kiviröykkiötä kutsuttu *koljunvareksi* (vir. *koljuvare*) (Eisen 1919, 159). Antreassa, Karjalankannaksella sijaitseva *Koljonlinna*¹ ei nimestään huolimatta ole varusteltu muinaislinna, vaan suurista kivenlohkareista muodostunut kiviharjanne, jonka sisässä sijaitsee pitkä luola. Kyseessä on luonnonmuodostuma, jota on tarinoiden mukaan käytetty levottomuuksien aikana pakopaikkana (Appelgren 1891, xxxviii, 106). Jossain läheisen *Koljolan* kylän alueella olisi suullisen perimätiedon mukaan ollut lisäksi myyttinen hiiden asunto (Setälä 1912, 172).

Lapinraunioita, hiidenkiukaita ja muita, ihmisten rakentamia tai luonnon muodostamia ”jättimäisiä” kiviröykkiöitä ja -muodostelmia on yleisesti pidetty aikaisemmin eläneen tuntemattoman ja usein myyttiseksi muuntuneen väestön kasaamina hautoina, joten edellä mainituissa tapauksissa paikkojen nimenantoperusteena on voinut toimia hiisiin ja lappalaisiin rinnastettavien jättiläisten eli ”*koljolaisten*” toimiminen niiden rakentajina. Jättiläismytologiaan liittyen mannerjäätikön sulamisvirtojen

1 Paikka tunnetaan myös nimillä *Koi-* ja *Kolinanlinna* (Appelgren 1891, xxxviii).

peruskallioon kaivertamia luonnonmuodostumia nimitetään nykykielessäkin termillä *hiidenkirnu* (ruots. *jättegryta*). Sattumaa tai ei, mutta mielenkiintoisena yksityiskohdانا mainittakoon, että Lieksan (ent. Pielisjärven) Pankakosken *Koljon-* eli *Koljan-kalliolla* on hiidenkirnu (Setälä 1912, 172; NA Pielisjärvi Koljankallio, Jorma Neväläinen 1965).

Myyttistä jättiläistä merkitsevä sisältö on *koljo*-sanasta nykyisessä kielenkäytössä hävinnyt ja sanan merkitys on muutoinkin hämärtynyt. Kyseisellä sanalla nimettyjen paikkojen topografisten piirteiden perusteella siitä voidaan kuitenkin erottaa nimeämisperusteena selvästi käytetty suurta, jättimäistä tai jättiläistä kuvaava kerrostuma.

Toisin kuin *koljo*-sana, on sitä muistuttava *koljatti* säilynyt paremmin myös modernissa kielenkäytössä. *Koljatilla* tarkoitetaan *koljon* yhden merkityksen tavoin kookasta ihmistä tai myyttistä jättiläistä (Lönnrot 1880, 710; myös Ganander 1960 [1789], 41). Jättiläismäistä ihmistä tarkoittaessaan sana on foneettinen mukaelma raamatun *Goljatista*. Määriteosaltaan *Koljatti*-nimisten paikkojen topografisissa piirteissä korostuu paikkojen huomattava koko. *Koljatit* ovat pääsääntöisesti kivisiä kallioita tai korkeita vaaroja, joskus myös suuren kokonsa puolesta erottuvia vajoamia tai vesistöalueita.² Esimerkiksi Anjalassa, nykyistä Kouvola, Korvenkylän koulun takana ollut maakuoppaa on kutsuttu *Koljan-* ja *Koljunkuopaksi*, mutta myös *Koljatinkuopaksi* (NA Anjala, Kaisu Kuusinen 1955; NA Anjala, Leena Griinari 1983). Useassa paikassa laajat kivikot ja muut suuret ympäristöstä näkyvät luonnonmuodostumat on selitetty myyttisen *Koljatin* tekemiksi. Puolangan *Koljatinrinteessä* on laaja luonnonkivikko, ja Sysmän Liikolan *Koljaatti* on laeltaan tasainen kallioharjanne, joka on yhdeltä sivulta jyrkkä (NA Sysmä Koljaatti, Pentti Soutkari 1962). Pohjanmaalla Teuvan ja Närpiön rajalla sijaitseva *Koljatti* (t. *Goljatti*, ruots. *Goljatberget*) on puolestaan mäki-alue, jolla sijaitsee laaja muinaisrantakivikko. Tämän ”kivipellon” on selitetty syntyneen satoja vuosia sitten, kun paikalla tarinan mukaan asusteli ”jumalasta tietämätöntä muinaista kansaa, jotka hautasivat kuolleensa kyseiselle paikalle ja kantoivat suunnattoman kiviröykkiön yhdenkokoisista kivistä ruumiiden päälle” (SKS KRA. Teuva. Harjula, A. KRK 176. 21; NA Närpiö Goljatti, Ulla Nabb 1978). Sanan kirkolliseen vaikutukseen viittaavat myös monet lähinimet. Maastossa *Koljatti*-nimisillä paikoilla on nimittäin joskus vastakohtanaan *Daavid/Taavetti*-nimisiä paikkoja. Esimerkiksi Etelä-Lapissa Posiolla olevan pinta-alaltaan laajan *Koljatti*-nimisen järven vieressä on tätä huomattavasti vaatimattomampi *Daavidinlampi*.

² *Goljat/Koljatti*-nimeen perustuvia paikkoja on Suomessa noin 25 (PNR).

Merkityskomponenttina paholainen, kuolema

Vaikka suureen, jätti(läis)mäiseen kokoon tai henkilönimeen perustuva malli on ollut usean tässä artikkelissa käsitellyn paikan nimeämisen taustalla, on myös toisenlainen selitysmahdollisuus monen *koljo*-nimen kohdalla todennäköinen. Jo Gananderin (1960 [1789], 41) mukaan *Koljumi* on kansanrunoudessa yhdistetty myös itse piruun. Itse asiassa useat suomalaisessa kansanrunoudessa esiintyvät nimen variantit on liitetty paholaisen nimityksiksi. Näitä ovat olleet esimerkiksi *Koljumi*, *Kuljus* ja *Koljolainen* (Setälä 1912, 172; Krohn 1914, 249). Samaan nimiryhmään kuuluneeseen myös harvinaisempi *Koljakko*, sillä tradition mukaan Laatokan Karjalan Lumivaarassa sijaitsevalla louhikkoisella *Koljakonmäellä* on asunut piru ja paikalla on kertomusten mukaan myös kummitellut (NA Lumivaara Koljakonmäki, Leena Tolkki 1967).

Edellä mainittujen nimien rinnastukset toisiinsa ovat ymmärrettäviä, sillä kotimaisessa mytologiassa jättiläishahmot on mielletty yhtä lailla supranormaaleiksi olennoiksi kuin pirutkin. Myös kansantarinoissa ja suullisessa perimätiedossa jättiläiset ja paholaiset ovat, hiisien ja muun myyttisen alkuväestön ohella, usein sekoittuneet toisiinsa. Esimerkiksi *Jättiläis*-nimen rinnakkaismuotona esiintyy muun muassa *Piru*-alkuisia nimiä, jolla on myös nimetty hyvin samantyyppisiä kivisiä paikkoja (Koskenheimo 2001, 32) kuten esimerkiksi pirunpeltoja, muinaisia rantakivikkoja.

Supranormaalien paholaisten ja jättiläisolentojen ohella *koljon* merkityssisältö on viitannut kuolemaan ja vainajanpalmontaan. Setälän (1912, 172) mukaan vironkielinen vastine suomenkielen sanalle *koljo* olisi *koll*, joka variantteineen on vanha kuolleen nimitys. Sana on monimerkityksinen, ja se on liitetty myös aaveisiin, peikkoihin, haltijoihin, paholaisiin ja jättiläisiin, minkä lisäksi se on myöhäisinä aikoina toiminut lapsenpelottimena (Eisen 1919, 157–160; Tommola 1955, 11, 26–27). *Koljo*-sanalle on löydetty läheisiä vastineita myös kaukaisemmista suomalais-ugrilaisista kielistä, mm. udmurtista ja komista sekä mansin ja hantin kielistä, joissa se tarkoittaa muun muassa vakavaa tautia, ruttoa, haltijaa, piruä ja manalan jumalaa (Setälä 1912, 173–177; SKES *kolja*; UEW 173–174). Sanaa onkin Setälän (1912, 170–183) tutkimusten perusteella pidetty pitkään yhtenä vanhimmista yhteisistä suomalais-ugrilaisista uskontohistoriallisiin muistoista (yhteenvedo vanhasta tutkimuksesta ks. Joki 1973, 99–100).

Sanan rinnastuksista etäsukukieliin on kuitenkin nykyisin luovuttu, ja viimeksi Ante Aikio (2002, 13–15) on esittänyt itämerensuomen *koljo*-sanalle indoeurooppalaista lainaetymologiaa. Sanan alkuperä onkin jo varhain yhdistetty muun muassa vanhoihin germaanisiin sanoihin **haljō* (**koljā*) ja *Hel* ’tuonpuoleinen, helvetti, kuoleman jumalatar’ (Setälä 1912, 182–183; Krohn 1914, 41; myös Kempainen 1960, 284; Aikio 2002, 14). Hautapaikkaan tai vainajanpalmontaan viittaavaa merkityskomponenttia ei suomen *koljo*-sanasta kuitenkaan ole enää suoraan tunnistettavissa.

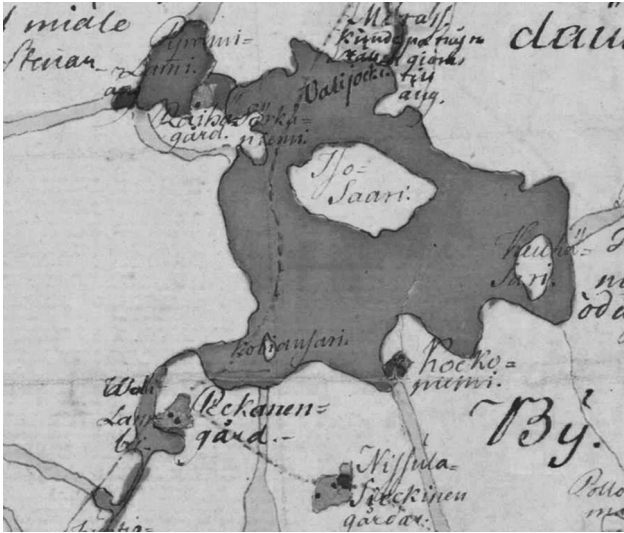
Koljonsaari – Kuolleidensaari – Kuoliosaari

Monilta eri paikoilta tunnetaan kuitenkin mahdollisia yhteyksiä myyttisen *Koljon* ja konkreettisen kuoleman välillä. Esimerkiksi Pylkönmäen (nyk. Saarijärven) Pääjärven Hepolammin nykyinen *Kuoliosaari* on tunnettu vielä vuonna 1965 painetussa peruskartassa (2244 02) *Koljonsaarena*. Vastaavia tapauksia on löydettävissä myös runsaammin verrattaessa historiallisista dokumenteista löytyvien nimien kirjoitusasuja nykypäivän nimistöön. Esimerkiksi Vuokselan Uudenkylän paikannimistössä esiintyy alueen paikannimistöä tutkineen Viljo Nissilän mukaan vuoden 1787 kartassa paikka nimeltä *Kolijon sarij* (Nissilä 1939, 87). Kyseinen paikannimi olisi mahdollista normaalistaa muotoon *Koljonsaari*, mutta nuoremasta asiakirja-aineistosta käy ilmi, että kyseistä paikkaa on kutsuttu myöhemmin *Kuolionsaareksi*.

Vanhan nimiasun tulkinta riippuu pitkälti tulkitsijasta. Säämingin eli nykyisen Savonlinnan Haukiniemen kylästä on säilynyt maanmittari Lars Röösin vuonna 1644 laatima Savolaisen taloa käsittelevä geometrinen maakirja, jonka selityksessä mainitaan Haukiveden Kallishahdessa sijaitseva pieni saari nimeltä *Kolia saarj* (MHA c1 28, KA). Paikannimi on maantarkastusluettelon nimiä uudelleen julkaistaessa normalistettu muotoon *Koljasaari* (Alanen 2008, 39, 367). Samaa maakappaletta tarkoittavassa, mutta jo 1560-luvulla kirjoitetussa maantarkastusluettelossa paikannimi esiintyy kuitenkin kirjoitetussa muodossa *kolija sari* (VA 6331a, 157; Alanen 2006, 46, 372) ja nimi olisikin ehkä paremmin tulkittavissa nykymuotoon *Kuolo-*, *Kuolija-* tai *Kuoliosaari*. Vuoden 1664 maantarkastusluetteloon viitaten paikka mainitaan nimenomaan *Kuoliosaari*-nimellä (Pelkonen 1902, 183, 317). Paikkakuntalaisten suussa tämä peruskartoille nimeämätön kohde on 1960-luvulla tunnettu *Kuoliitsaarena*, ja siihen uskotaan haudatun Kustaa III:n sodan aikana 1789 tapahtuneen taistelun jäljiltä venäläisiä sotilaita (NA Sääminki Kuoliitsaari, Arja-Leena Honkanen 1967).

Nissilän mukaan kohteisiin liittyvä appellatiivi *kuolio* kuvastaisi, joidenkin paikkojen pejoratiivisten rinnakkaisnimien ohella, lähinnä maaston taloudellista arvottomuutta ja huonoutta. Edellistä lähellä oleva, Jääsken Rouhialasta 1775 mainittu *Kolionojan su* nimistön merkintätapojen perusteella (1777 *Cuolionojansuu*, 1834 *Kuolenojanpeldo*, 1939 *Kuolionojansuu*) kuuluisi Nissilän (1939, 87–88) mukaan samoin lähinnä paikan vähäistä arvoa kuvaavaan *Kuolio*-nimien ryhmään. Nissilän mukaan kaakkoismurteelle yleisen kehityksen mukaisesti *kuolio* > *kuolē*, olisi yhdistynyt puhujille tuttuun *kuollē*-muotoon (Nissilä 1939, 88). Nimiryhmä olisi Nissilän mukaan synnyttänyt paikkoihin liittyen runsaasti kuolleisiin ja ruumishautoihin liittyviä kansanetymologisia tarinoita.

Kansanetymologiat eivät kuitenkaan pysty selittämään esimerkkikohteilta tehtyjä luulöytöjä. Esimerkiksi Petäjaveden Ala-Kintausjärvessä esiintyy Ruotsin valtionarkistossa säilytettävässä vuodelta 1741 olevassa vesistökartassa nimellä *Koljansari* (RA, Lantmästeristyrelsens leveranser 1850 nr. 277). Edelliseen todennäköisesti

Kuva 4. Petäjaveden Kintauden Koliansari (nyk. Kuoliosaari) 1740-luvun pitäjänkartassa (MHA 41, KA).

Kuva 5. Petäjaveden Kintauden Kuolleidensaari (kartalla Cuolleten saari, nyk. Kuoliosaari) vuoden 1799 jakokartassa (Petäjävesi 1:1, MMLA).

perustuvassa pitäjänkartassa vuodelta 1752 saari kulkee nimellä *Koljonsaari* ja saman kartan kopiesssa muodossa *Koliansari* (Oja 1954, 267; MHA 41, KA; ks. kuva 4). Paikan nimeämisperuste jää hämäräksi, sillä saaren luonteessa tai topografiassa ei ole sen suureen kokoon tai jättiläismytologiaan yhdistettäviä ominaisuuksia; Koljosia ei myöskään tiettävästi liity Kintauden kylän tunnettuun asutushistoriaan.

Kyseinen *Koljansaari* saa kuitenkin selityksen A. G. Strandbergin 1700-luvun lopulla laatimasta Kintauden kylän jakokartassa (Petäjävesi 1:1, MLA; ks. kuva 5), jossa saari on nimetty kohteen luonnetta osuvasti kuvaavalla nimellä *Cuolleten saari* 'Kuolleittensaari'. Vähintään 1800-luvun loppupuolelta lähtien kohdetta on kutsuttu *Kuoliosaareksi*. Nimitys viittaa vanhaan hautapaikkaan, sillä antropologisissa ja arkeologisissa tutkimuksissa saaresta on todettu laaja, ainakin 1600- ja 1700-luvun vaihteeseen ajoittuva ruumiskalmisto (Ruohonen 2010; myös Tigerstedt 1877, 40).

Mainittujen esimerkkien valossa useat vanhoissa asiakirjoissa esiintyvät *koljo/kolja*-sanat viittaavat *kuolio*-sanaan. *Kuolio*-nimitys ei paikannimissä kuitenkaan ole liitettävissä maaston taloudelliseen arvottomuuteen (vrt. Nissilä 1939, 87) tai sen nykymerkitykseen nekroosiin eli verenkierron paikalliseen estymiseen, vaan valtaosa paikannimistä johtuu sanasta *kuolija*, joka on alun perin tarkoittanut kuollutta, kuolevaa ihmistä ja kuolijaa, 'mortuus, exanimus' (SKES *kuolla*; Renvall 1826, 233). Vaikka vakiintumattomalla ortografialla ja kirjurinetymologioilla lienee ollut vaikutusta paikannimien kirjoitusasujen kehityksessä, muistuttavat edellä mainitut sanat etenkin murreasuisina läheisesti toisiaan.

Suomen nykyisessä nimistössä on *Kuoli*- ja *Kuolleen*- alkuisia paikannimiä kaikkiaan noin 90 kappaletta. Nimien perusosien mukaan jaoteltuna suurin osa paikoista on saaria tai luotoja, mutta joukossa on myös kivisiä kallioita ja korkeita vaaroja sekä vesialueiden nimiä. Maantieteellisesti paikannimet levittäytyvät pääosin Suomen itämurteiden alueelle. *Kuoliosaaria* on etenkin Keski-Suomessa ja Savossa, mutta niitä tavataan myös Suomenlahden itärannikolla ja Itä-Karjalassa Aunuksen Prääzää myöten (NA yk; NA Itä-Karjala; PNR). Näistä paikoista valtaosaa on tarinaperinteen ja luulöytöjen perusteella pidettävä historiallisella ajalla käytettyinä paikallisina hautausmaina.³

Moniin unohtuneisiin hautapaikkoihin on liitetty erilaisia tarinoita, joilla niiden luonnetta on pyritty selittämään. Haudatuiksi on useimmiten mainittu venäläiset sotilaat ja lappalaiset, mutta suosittuna kertomusperinteen motiivina niissä ovat olleet myös jättiläiset. Viitaten edellä mainittuihin *koljo*-nimiin joissakin paikoissa myös *Kuolio*-nimitys ja jättiläistarina kohtaavat toisensa. Esimerkiksi Tervon Talluskylän Tallusjärven *Kuoliosaaresta* kerrotaan, että sinne olisi kuollut jättiläinen (SKS KRA Pielavesi, Martti Tiitinen PK 50: 9038. 1938). Useammin tunnetaan kuitenkin muilla perusteilla nimettyjä hautasaaria, joihin liittyy tarinoita sinne haudatuista

3 *Kuolio*-paikannimien taustaa on pyritty selittämään myös saamen kielen kalaa merkitsevän *guolli*-sanan kautta (esim. Halonen 2004; Korpela 2008, 222; vrt. Räisänen 2005, 352; ks. myös Aikio 2003, 100–101), mutta tämä vaikuttaa edellä mainitut havainnot huomioiden hyvin epätodennäköiseltä.

supranormaaleista olennoista. Esimerkiksi Lestijärven Lehtosensaareen on haudattu jättiläisiä ja Tervon Simonsaareen Simo-niminen jättiläinen, joka on samalla ollut seudun ensimmäinen asukas (SKS KRA Perho, Samuli Paulaharju 29975. 1936; SKS KRA Tervo, A. Pekonen 98. 1938). Jättiläisiä mainitaan haudatun myös muun muassa Karstulan Vahvasen Isosaareen (Snellman 1896, 43) ja myös Karttulan Kuttajärven Kalmasaaresta kerrotaan löydetyn jättiläisen luita (MV K27:78 Karstula). Jättiläisten ohella haudattuina uskomusolentoina mainitaan etenkin paholaiset ja lappalaiset, jotka edustavat luonteeltaan lähinnä kertomusalueella tunnettua myyttistä alkukansaa. Ryhmät heijastuvat myös paikkojen rinnakkaisnimissä. Esimerkiksi Kemijärven Alakylän Enijärvessä sijaitseva Manalaissaari on toiselta nimeltään Pirunsaari (NA Kemijärvi Manalaissaari, Eeva Honkala 1962; Räisänen 2003, 269). Kuhmon Pirunkirkkokankaalla sijaitseva kivimuodostelma on 1900-luvun alussa tunnettu puolestaan Hiiden-, Pirun- eli Lappalaisten kirkkona (Pfalser 1910, 249).

Edellä mainitut saarihautausmaat eivät ole olleet virallisia kirkollisia hautausmaita vaan tämänhetkisen tiedon perusteella lähinnä läheisten kyläläisten itsenäisesti historiallisella ajalla käyttämiä kylä- tai seutukalmistoja (Ruohonen 2010). Paikkojen käytön päättyessä 1600-luvulla tai viimeistään 1700-luvun alussa, lähinnä luterilaisen kirkon toiminnan tuloksena, on näiden hautapaikkojen luonne hämärtynyt ja joiltain osin myöhemmin myös kokonaan unohtunut. Tämän seurauksena monet hautapaikat, ja myös niihin haudatut, ovat tarinaperinteessä saaneet uuden selityksen. Myös luulöytöjen seurauksena on kokonaan unohtuneissa hautausmaissa voinut syntyä uusia tarinoita, joiden esimerkit on löydetty kansanperinteen tunnetuista kertomusaiheista. Vastaavalla tavalla, vaikkakin eri aikaskaalaan suhteutettuna, on esimerkiksi pronssi- ja rautakautisia hautaröykkiöitä, kuten erilaisia hiidenkiukaita ja lapinraunioita, pidetty myöhemmin erilaisen myyttisen alkuväestön, so. hiisien, jättiläisten ja lappalaisten, rakentamina.

Lopuksi

Suomen *koljo*-sanalla variantteineen on monia eri merkityksiä, jotka ovat säilyneet osin rinnakkain, mutta ovat osin muuttuneet tai jopa kokonaan hävinneet. Sanan vanha kerrostuma on etenkin historiallisen Hämeen alueella merkinnyt suurta olentoa, myyttistä jättiläistä. Paikannimissä tämä heijastuu erityisesti huomattavissa ja jo varhain nimetyissä, topografisesti erottuvissa maastonkohdissa. *Koljo* on Hämeessä lisäksi säilynyt suurta tai jättimäistä tarkoittavana sanana. Kyseistä sanaa muistuttavat läheisesti myös raamatun Goljatin kansanomaiset muunnokset. Toisaalta etenkin Savossa ja Karjalassa *koljo* esiintyy erityisesti erisnimissä ja on sitä kautta monen itäsuomalaisen paikannimen taustalla ilmoittamassa paikan omistussuhteesta tai nautinnasta. Suuri osa nimistä on luonteeltaan selvästi nuoria asumusten nimiä.

Jättiläisten tapaisia supranormaaleja olentoja on etenkin paikallistarinoissa mutta

myös paikannimistössä liitetty usein erilaisiin hautapaikkoihin. Koska *koljo*-sanান mahdollinen indoeurooppalainen lainaetymologia viittaa tuonpuoleiseen tai helvettiin, sillä on todennäköisesti ollut myös vaikutusta paikannimistöön, vaikkakaan hautapaikkaan tai vainajanpalvontaan viittaavaa merkityskomponenttia ei suomen *koljo*-sanasta ole enää suoraan tunnistettavissa. Tällöin tarkasteluun mukaan tulevat erityisesti ne lukuisat *kuolio*-nimet, jotka historiallisessa asiakirja-aineistossa ovat sekoittuneet *koljo*-nimien kanssa. Missä määrin tässä kyse on vakiintumattoman ortografian tai kirjurinetymologioiden vaikutuksesta, jää edelleen pohdittavaksi. Sekaan-nusta on saattanut aiheuttaa se, että asiakirjalähteissä eri muodoissa esiintyvät sanat *koljo* ja *kuolio* ovat lausuttuna ja etenkin murreasuina hyvin lähellä toisiaan. Tämä on todennäköisesti heijastunut myös paikoista kerrottaviin tarinoin ja laajemmin yleiseen kertomusperinteeseen. Useista *kuolio*- ja *koljo*-nimellä nimetyistä paikoista on viimeaikaisissa tutkimuksissa joka tapauksessa tullut esiin historialliselle ajalle ajoittuvia paikallisia kalmistoja.

LÄHTEET JA LYHENTEET

- AIKIO, ANTE 2002: New and old Samoyed etymologies. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57, 9–57.
- 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. *Virittäjä* 107, 99–106.
- ALANEN, TIMO 2006: *Säämingin ja Rantasalmen maantarkastusluettelo vuosilta 1562–1563*. Kotimaisen kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 137. Helsinki.
- 2008: *Lars Röösin Pien-Savon verollepanomaakirjan tilusselitykset vuosilta 1643–1646*. Kotimaisen kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 150. Helsinki.
- APPELGRÉN, HJALMAR 1891: *Suomen muinaislinnat*. Tutkimus vertailevan muinaistieteen alalla. Ylipainos Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirjasta XII. Helsinki.
- EISEN, M. J. 1995 [1919]: *Eesti mütoloogia*. Teine trükk. Tallinn.
- FMU = *Finlands Medeltidsurkunder I–VIII* (1910–1935). Samlade och i tryck utgivna af Finlands Stat-sarkiv genom Reinh. Hausen. Helsingfors.
- FORSMAN, AUKUSTI VALDEMAR 1894: *Tutkimuksia Suomen kansan persoonallisen nimistön alalta I. Suomi*, kolmas jakso, 10. osa, 1–253.
- GANANDER, CHRISFRIED 1960 [1789]: *Mythologia Fennica*. 3. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAAVIO, MARTTI 1935: *Suomalaisen muinaisrunouden maailma*. WSOY, Porvoo.
- HALONEN, JOHANNA 2004: Kuolema paikannimissä. *Turun Sanomat* 4.4.2004.
- JAUHIAINEN, MARIATTA 1994: Kirkon kivitys. *Suomen kansankulttuurin kartasto = Atlas of Finnish ethnic culture*. 2. Suomen perinneatlas = Folklore / Matti Sarmela, 175–177, kartta 76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JOKI, AULIS J. 1973: *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 151. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KA = Kansallisarkisto, Helsinki.
- KEMPPINEN, IIVAR 1960: *Suomalainen mytologia*. Kirja-Mono Oy, Helsinki.
- KILLINEN, KUSTAA 1885: *Muinaisjäänöksiä Vehmaan kihlakunnassa*. Luetteloja Suomen muinaisjäänöksistä XI. Suomen muinaismuisto-yhdistys, Helsinki.
- KIVIKOSKI, ELLA 1955: Kalevasonens liebyrne. *Finskt Museum* LXII, 65–70.

- KORPELA, JUKKA 2008: *The World of Ladoga: Society, Trade, Transformation and State Building in the Eastern Fennoscandian Boreal Forest Zone c. 1000–1555*. LIT Verlag, Münster.
- KOSKENHEIMO, JUKKA 2001: *Jätti(läinen)- ja Kalevanpoika*-alkuiset paikannimet. JOHANNA KOMPPA, KAIJA MALLAT ja TONI SUUTARI (toim.): *Nimien vuoksi*. Kielen opissa 5, 28–44. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1967: *Itämerensuomalaisten kielten hiisi-sanue*. Scripta Lingua Fennica Edita, Series C, 5. Turku.
- KROHN, KAARLE 1914: *Suomalaisten runojen uskonto*. WSOY, Porvoo.
- MHA = Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto. KA.
- MMLA = Maanmittausarkisto. Maanmittauslaitos, Jyväskylä.
- MV K = Kansatieteen keruuarkisto, Museovirasto, Helsinki.
- MIKKONEN, PIIRJO – PAIKKALA, SIRKKA 2000: *Sukunimet*. Uudistettu laitos. Otava, Keuruu.
- NA = Nimiarkisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- NISSILÄ, VIILJO 1975: Karjalaista ainesta Kuopion seudun nimistössä. ANTTI RYTKÖNEN (toim.): *Kuopion pitäjän kirja*. JYY:n kotiseutusarja N:o 10, 127–136.
- OJA, AULIS 1954: *Asutuksen vaiheet. Suur-Jämsän historia I*, 173–277 Forssa.
- PELKONEN, ANTERO 1902: *Entisajan muistoja Rantasalmen kihlakunnasta*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XXII. Helsinki.
- Peruskartta 2244 02 Tuhmalampi (1965).
- PFALER, K. A. 1910: Kuhmoniemen muistoja. *Kotiseutu* 1910, 248–250.
- PNR = Paikannimirekisteri. Maanmittauslaitos.
- RA = Riksarkivet, Stockholm.
- RENVALL, G. 1826: *Suomalainen sanakirja. Lexicon linguae finnicae*. Typis Frenckellianis, Aboae.
- RUOHONEN, JUHA 2010: Kuolleiden saaret. Historiallisen ajan saarihautausmaita Keski-Suomessa. *J@rgonia* vol. 8, nro 17. <http://research.jyu.fi/jargonia/index.shtml> [tulossa].
- RÄISÄNEN, ALPO 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 936. Helsinki.
- 2005: Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistössä. *Virittäjä* 3/2005, 336–356.
- SETÄLÄ, E. N. 1912: Aus dem gebiet der lehnbeziehungen. *Finnisch-Ugrische Forschungen XII*, 161–289.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1955–1981. Lexica Societatis Fenno-ugricae XII 1–7. Helsinki.
- SKS KRA = Kansanrunousarkisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SPNK = *Suomalainen paikannimikirja*. 2007. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SKVR = *Suomen kansan vanhat runot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1985–(I–VIII). Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Helsinki.
- SNELLMAN, A. E. 1897: *Muinaisjäännöksiä ja tarinoita Laukaan kihlakunnasta*. Jälkimmäinen osa: Kars-tulan ja Kivijärven pitäjät. Luetteloa Suomen muinaisjäännöksistä XXI. Suomen muinaismuisto-yhdistys, Helsinki.
- TIGERSTEDT, ROBERT 1877: Berättelse öfver en antropologisk resa i Tavastland, sommaren 1876. *Öfversigt af Finska Vetenskap-Societens förhandlingar* XIX 1876–77, 33–43. Helsingfors.
- TOMMOLA, BIRGITTA 1955: *Yliuonnolliset olennot lastenpelotuksina*. Suomi 107:2. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (toim.) 1988: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden.
- VAHTOLA, JOUKO 1980: *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty: nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Studia Historica Septentrionalia 3. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi.

JUHA RUOHONEN: *Giant, devil or death? The word koljo in popular tradition, place-names and the landscape*

The Finnish word *koljo*, with its variants, bears numerous different meanings, some of which have survived in parallel use while others have changed or disappeared entirely. The oldest lexical layer, in use in the historical Häme area, referred to a large creature, a mythical giant. Toponymically this has been reflected in particular in the names given to significant topographical features, which were named at an early stage. The word has survived in Häme in the sense of something large or gigantic. It also resembles popular variants of the biblical name Goliath (Fi. *Goljat*). Especially in eastern Finland, on the other hand, *koljo* occurs particularly in proper nouns and names, and thereby forms part of numerous toponyms, where it expresses a relationship of possession, occupancy or access. Many of these place-names clearly represent a relatively recent lexical layer.

Abnormally or supernaturally large beings such as giants have often been linked, especially in local legends and tales but also in place names, to various burial sites. A possible etymological origin for *koljo* as an Indo-European loanword, referring to an afterlife or to hell, has probably also influenced the formation of place-names, even if reference to a burial site or to the worship of the dead is no longer recognizable as such. Here we are dealing in particular with the numerous names containing the form *kuolio* ('death', 'dead person'), which in historical documents have been shown to have been confused with *koljo* names. To what extent this is a matter of orthographic fluctuation or of scribal etymology remains to be resolved. Confusion may have arisen in the documents from the fact that the pronunciation of the two forms, *koljo* and *kuolio*, especially in dialect, is very similar. This is probably reflected in legends related to particular localities, as well as to the narrative tradition more generally. In any case, many of the places with names referring to *kuolio* or *koljo* have more recently been shown to be local cemeteries dating to the historical era.

Juha Ruohonen: jukaru@utu.fi
Arkeologia, 20014 Turun yliopisto